

U trećem dijelu knjige prikazan je problem žrtava Drugog svjetskog rata u historio-ografskim i publicističkim djelima. Kritički je prikazano trinaest radova koji su kao tematski, koncepcijski i metodološki uzorak izabrani između velikog broja različitih historio-ografskih i publicističkih djela. Zaključna je autorova ocjena da je problemu proučavanja žrtava rata u Jugoslaviji, prije svega iz političkih razloga bio izrazito ograničen prostor za znanstveni pristup istraživanju i pisanju o temama koje su se odnosile na različite događaje u suvremenoj povijesti. Obradujući osjetljivu problematiku žrtava Drugog svjetskog rata, autori su najčešće metodološki i terminološki ostajali ispod ili izvan pravila koja podrazumijeva znanstvena razina razmatranja.

U zaglavlju knjige autor je sažeo najbitnije iz triju temeljnih dijela knjige i utvrdio kako je problematika žrtava Drugog svjetskog rata na području bivše Jugoslavije bila pod strogim nadzorom državnog i partijskog rukovodstva, poglavito njegova srpska dijela.

Unatoč nekim primjedbama, prije svega u valorizaciji istraživačkih radova pojedinih demografa, knjiga Josipa Jurčevića, svakako značajno pridonosi rasvjetljavanju istraživanja složene problematike žrtava Drugog svjetskog rata, a posebno u sklopu toga žrtava jasenovačke skupine logora. Ova knjiga značajna je kao prvo djelo koje je sintetiziralo dosadašnje spoznaje, uzimajući u obzir radove o ovoj problematici na cijelom bivšem jugoslavenskom prostoru. Autor je također širem čitateljstvu predočio dosad nedostupne izvještaje i elaborate Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača te nepobitno utvrdio da rezultati rada te Komisije nisu pouzdani. Ova knjiga će svakako biti poticaj i za buduće istraživače kako bi se provela sustavna arhivska i druga istraživanja za razotkrivanje istine o četverogodišnjem razdoblju djelovanja logora Jasenovac te kako bi se otklonile tendenciozne izmišljotine i raspleo jasenovački mit.

Davor Kovačić

Zdravko DIZDAR - Mihael SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941. -1945.*, Hrvatski institut za povijest - Dom i svijet, Zagreb 1999., str. 790.

Zdravko Dizdar i Mihael Sobolevski, autori knjige *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941. -1945.*, svojim djelovanjima te istraživanjima već duže su poznati znanstvenoj, stručnoj i političkoj javnosti.

Mr. Zdravko Dizdar (rođ. 1948.) djeluje u Hrvatskom institutu za povijest od 1980. godine. Svojim istraživanjima usredotočio se na povijest Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini s posebnim naglaskom na istraživanje ljudskih gubitaka u tom razdoblju. Autor je osam objavljenih knjiga (samostalno ili u suautorstvu) te 52 rasprave i priloga u znanstvenoj i stručnoj periodici. Sudjelovao je na 11 domaćih i pet međunarodnih znanstvenih skupova.

Dr. Mihael Sobolevski (rođ. 1938.) najduže je djelovao u Rijeci (1975.-1989.), a nakon toga u Zagrebu, u sadašnjem Hrvatskom institutu za povijest, kao viši znanstveni suradnik. Istražuje pojedine aspekte suvremene hrvatske povijesti: posebice djelatnost političkih stranaka, istaknutih političara, povijest hrvatskog iseljništva, partizansku i četničku tematiku, ljudske gubitke Hrvatske u Drugom svjetskom ratu (1941. - 1945.). Sudjelovao je na 51 domaćem i međunarodnom znanstvenom i stručnom skupu. Njegovu bibliografiju čini 378 naslova - knjiga, brošura, studija, članaka, kritika.

Prema tome, autori ove knjige su već potvrđeni istraživači i vrsni znalci suvremene hrvatske povijesti. U *Uvodnim napomenama* autori naglašavaju da se u hrvatskoj historio-

grafiji iz svima dobro znanih razloga nije u cijelosti i sustavno istraživao četnički teror u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini tijekom Drugog svjetskog rata. Stoga je ova knjiga pokušaj da se ta praznina popuni istodobno naglašavajući da su potrebna i daljnja istraživanja.

Prvi dio knjige čine dvije uvodne studije (str. 25-149). Sobolevski je svoju studiju na-slovio: *Četnički zločini u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu (1941. - 1945.)*, str. 25-79, u kojoj daje pregled četničkih udruženja u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova, četničkih državotvornih programa u Drugom svjetskom ratu, četničke vojne organizacije u Hrvatskoj, četničke suradnje s Talijanima i Nijemcima te o metodama i oblicima četničkog terora i zločina u Hrvatskoj 1941. - 1945. godine. Moljevićev projekt *Homogena Srbija* od 30. lipnja 1941. uključivao je velike prostore u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Prema Moljeviću Hrvatska bi bila svedena na *ostatke ostataka*. Ostvarivanje takvog projekta predviđalo je **etničko zatiranje, tj. iskorjenjivanje (etničko čišćenje je pogrešan terminus tehnicus** za zločine genocida, koristili su ga partizani i partizanski autori; preuzeli su ga političari za srpske zločine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u Drugom srpskom ratu za hrvatske prostore 1991. godine; držim da se taj pojam pogrešno koristi za ubijanja i genocid te da se time istodobno prikrivaju ili čak odobravaju zločini etničkog zatiranja na određenom prostoru) oko 2.675.000 stanovnika, od toga oko milijun Hrvata i pola milijuna Nijemaca. U programiranoj *Velikoj Srbiji* bilo je predviđeno da ostane tek oko 200.000 Hrvata. Velikosrpske težnje za hrvatskim prostorima Srbi su pokušali ostvariti 1991. u **Drugom srpskom ratu za hrvatske prostore**, ali u tome, na svu sreću nisu uspjeli, jer im se suprostavio hrvatski narod i njegovi branitelji.

Druga uvodna studija Zdravka Dizdara naslovljena je: *Četnički zločini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskoga rata (1941. - 1945.)*, str. 81.-149. Dizdar najprije pruža pregled četničkog pokreta i njegove organizacijske izgradnje do početka Drugog svjetskog rata, zatim izlaže o programskim spisima genocidne politike srpskoga četničkog pokreta protiv Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini i provođenju četničkih zločina genocida - nad Hrvatima i Muslimanima 1941. - 1945. godine. Dizdar znalački dokumentira kako su Srbi činili zločine nad Hrvatima i Muslimanima, a istodobno optuživali na sva zvana Hrvate i Muslimane za zločine nad Srbima i stalno uvećavali broj žrtava koji je do kraja rata narastao na više od milijun *navodno ubijenih Srba na području NDH* (str. 100.). Zatim se govori o četničkim zločinima genocida nad Hrvatima i Muslimanima nabrajajući poimence niz mjesta u kojima su četnici izvršili ubojstva i masakre: Grahovo - ubijena 62 Hrvata; Drvar - oko 300 Hrvata; poznata su imena za 130 poklanih Hrvata u Krnjeuši. Ubili su 44 Muslimana i 12 Hrvata iz Mrkonjić Grada i okolice, u Glamoču je ubijeno 45 Muslimana. Opći pokolj i paljenje naselja pratilo je istočnu BiH: u jamu *Čavkaricu* bačeno je oko 600 muslimanskih žena, djece i staraca; slijede pokolji u Međedi, Koraju, Zvorniku (oko 1000 Muslimana). Na tri mosta u Goraždu poklano je oko 7.000 žrtava, a na relaciji od Foče do Ustiprača Drina je progutala oko 20.000 žrtava. U fočanskom kotaru ubijeno je oko 5.000 ljudi, slijede žrtve iz Čajniča, Srebrenice, Višegrada, Vlasenice, Rogatice i što dalje nabrajati, svaki Hrvat i svaki Musliman bio je meta. Rijeke, već spomenuta Drina, te Neretva, Rama, Bosna, Vrbas, Sana, Una, Kupa, postale su nijemi svjedoci četničkih žrtava. Četnici su ubili 67 muslimanskih imama i hafiza te 52 katolička svećenika, ubijane su časne sestre, javnosti dobro poznate drinske mučenice. Opljačkano je, spaljeno i razoreno na deseteke tisuća obiteljskih obitavališta, a potpuno je razoreno oko 300 sela i manjih gradova, brojne crkve, džamije i druga narodnosna obilježja Hrvata i Muslimana jednostavno su zatirana. Međutim, još nisu pouzdano utvrđene ljudske žrtve, ali one zacijelo uključuju na deseteke tisuća Hrvata i Muslimana.

U trećem dijelu knjige nalazi se izbor *Grade o četničkim zločinima u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskoga rata (1941. - 1945.)*, str. 151-717. Autori su izvršili izbor iz pristupačnih dokumenata, uglavnom onih koji su im bili dostupni u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Prema podrijetlu dokumenti se mogu podijeliti na šest skupina (dokumenti četničkog pokreta, vojnih i civilnih vlasti NDH i dr.). Dokumenti se donose

kronološkim slijedom od 30. travnja 1941. do 10. lipnja 1946. te na kraju i optužnica protiv Dobrosava Jevđevića od 28. travnja 1950. godine. Od 208 tj. 209 dokumenata mnogi od njih se ovdje prvi put priopćuju javnosti. Spomenuti dokumenti dokumentiraju četničke zločine ubojstava i masakriranja Hrvata i Muslimana, spaljivanje kuća, sela, pljačkanja, zatim četničke projekte o granicama njihove zamišljene Velike Srbije i načinu ostvarivanja tih programskih ciljeva.

Knjiga je opremljena sažetkom na engleskom jeziku, tematskom bibliografijom, kazalima osobnih i zemljopisnih imena te bilješkama o autorima.

Knjiga ocjenjuje kao značajan doprinos općem hrvatskom žrtvoslovu, tim više što je hrvatski narod sustavno ocrnjivan na međunarodnoj političkoj pozornici niz desetljeća za počinjene i izmišljene zločine nad Srbima, dok su istodobno srpski zločini nad hrvatskim narodom prešućivani i umanjivani. Stoga, ovdje objavljeni dokumenti istaknut su u prilog istini o hrvatskom narodu kao žrtvi velikosrpske politike. Iščitavajući ovu knjigu, uvodne studije i dokumente rasvjetljavaju se i bolje shvaćaju i najnoviji događaji **Drugog srpskog rata za hrvatske prostore**, koji su Srbi započeli 1991. svojom **balvan revolucijom**.

U knjizi sam uočio i nekoliko tiskarskih pogrešaka, kao npr. u bibliografiji literature (na str. 734.) pogrešno je navedeno prezime Đonagić, Ahmet, pravilno je Đonlagić, zatim, Đečelebadčić, Milovan umjesto Dželebdžić, kako je to ispravno navedeno na str. 32., u napomeni 14. U kazalu zemljopisnih imena navodi se Carevac i upućuje na str. 145. i 651. gdje se također spominje Carevac. I u nekim partizanskim dokumentima spominje se Carevac, međutim, koliko je meni poznat taj kraj, to bi se moglo odnositi na GAREVAC, pozuat po partizanskom krvoproliću nad hrvatskim bojovnicima koji su se u svibnju 1945. godine predali partizanima na riječ te su bili nakon toga zatvoreni u Burića štalu u Garevcu, odakle su odvođeni na stratišta i ubijani.

U knjizi se spominju i četnički zločini u Bosanskoj Posavini, stoga ono što se spominje i ne bih posebice komentirao, nego ih radije upozoriti na ono što se ne spominje. Ne spominje se nigdje Nikola Kalabić, rodom iz Podnovlja, u sjevernom dijelu dobojske općine, istaknuti organizator četništva po srpskim selima Bosanske Posavine, nema spomena ni djelovanja četničkih komandanata: Branka Kovačevića, Pavla Gajića, Save Božića, a zbog njihovih zločina isteklo je puno hrvatskih suza. Podnovlje se spominje u studiji Zdravka Dizdara (str. 135.) kao mjesto gdje su četnici 23. kolovoza 1942. poklali 96 zarobljenih domobrana, ali se nigdje ne spominje da je u Podnovlju boravio 1944. godine Draža Mihailović s dijelom svoje Vrhovne komande i s članovima četničkoga Centralnog nacionalnog komiteta. Obilazio je tamo mjesne četnike i njihove komandante, održavao zborove u Avramovini, Tolisi (pokraj Gradačca), Vranjaku, Kožuhama, međutim, u knjizi se ta mjesta uopće ne spominju. Mihailovićev boravak u Posavini nije bio zločin, ali je taj boravak sigurno korišten za pripremanje drugih Srba na zločine nad Hrvatima i Muslimanima. Mihailović je tamo oformio Trebavski četnički korpus s 3.500 četnika. U kazalu osobnih imena nema Jakova Barišića, a njega su kao župnika u Gradačcu 15. svibnja 1942. godine četnici izmasakrirali uhvativši ga dok je zvonio zvonima župne crkve na uzburu, koja je prijetila mještanima upadom četnika. Osim župnika Barišića, četnici su ubili još šestoricu njegovih župljana: Ivu Koričančića, posjednika, Srećka Katića, predstojnika Kotarskog suda, Tonija Manza, posjednika, Antuna Kerestina, posjednika, Ivu Milanovića, nadstražara rizničke straže, Jerka Perića, posjednika i Jelu Grejić, domaćicu. Nijedna od tih žrtava ne spominje se u kazalu. Postoje objavljeni podaci da je taj četnički zločin djelo pravoslavnog svećenika Save Božića iz Trebavskog četničkog odreda, a za Božića sam već spomenuo da ga nema u kazalu osobnih imena. U knjizi se uopće ne spominje dr. Zdenko Odić, kojega su četnici s više hrvatskih bojovnika ubili iz zasede kraj Dobre Vode 8. ožujka 1943. godine. Koliko je autoru poznato, četnici su 12. prosinca 1944. godine na putu prema Garevcu ubili Antu, Iliju, Jozu i Matu Paradžika te Matu Pejića iz Donjih Riječana, ali u kazalima nema tih žrtava. Nema spomena četničkih zločina u Srnavi i Potočanima i spašavanju hrvatskog naroda bijegom sa svojih ognjišta. Nigdje se ne spominje Milan Sojić i njegov

zločin spaljivanja 35 kuća u Babešnici, 40 u Donjim Riječanima i dr. Ne spominje se ni Modriča, iako se tamo početkom siječnja 1945. u četničkom obruču našlo dosta hrvatskoga naroda. Četnički zločin u Pećniku spominje Dizdar u uvodnoj studiji (str. 145.), ali ne spominje da su tamo četnici 15. siječnja 1945. poklali više od 40 župljana, a župnika, Ljubomira Roju, pronašli su izmasakriranog s devetnaest rana. Župnu crkvu sv. Alojzija Gonzage su razlupali i oltar obešćastili.

Autori su naglasili da donose samo izbor dokumenata te pretpostavljam da su neki dokumenti o zločinima na koje upozoravam jedostavno izostali zbog selektivnog pristupa. Upozoravajući na zločine koji se ne spominju u knjizi, autor nipošto ne želi umanjivati vrijednost objavljene knjige, nego želi samo upozoriti da su četnički zločini toliko brojni da nikako nisu mogli stati u korice jedne knjige unatoč 790 stranica. Prema tome potreba daljnjih istraživanja po arhivskim vrelima ostaje i dalje nezaobilazna, a imajući tek samo manji uvid u četnički zločin nad Hrvatima i Muslimanima, bit će potrebni novi svesci knjiga da se to sve istraži, opiše i predstavi znanstvenoj, stručnoj i političkoj javnosti.

Marko Babić

Povlačenje 1945. - Krivci i žrtve, svjedočanstva o propasti NDH, Zagreb 2000., str. 352

Sadržaj knjige sažet je u njezinu naslovu i podnaslovu: *Povlačenje 1945. - krivci i žrtve, svjedočanstva o propasti NDH*. Knjiga, dakle, donosi ne samo opise povlačenja, nego otkriva i krivce za stradanja tisuća i tisuća Hrvata u danima sloma i propasti Nezavisne Države Hrvatske, koji su postali žrtve nade da odlaze u sigurni zaklon savezničkih snaga. Riječ je o svojevrsnim dokumentima koji govore o jednom segmentu tragičnog egzodusa hrvatskoga naroda na kraju Drugog svjetskog rata poznatog pod nazivom "bleiburška tragedija". Kažem segmenta jer ta sintagma - "bleiburška tragedija" - podrazumijeva i mnogo šire događaje, tj. i sva ona stradanja hrvatske vojske i civila koji su se dogodili nakon odluke engleskog zapovjednika o njihovoj predaji i izručenju Titovim partizanskim jedinicama. U ovoj knjizi nalazimo autentična svjedočanstva samo o etapi povlačenja iz pera onih koji su izmakli zarobljavanju i koji su proživjeli i preživjeli silne patnje i napore da dođu do slobodnog svijeta. Pri tom su zabilježili i mnoge situacije i pojedinosti koje otkrivaju držanje i djelovanje niza aktera iz političkog i vojnog vrha NDH. Sve ono što ti dokumenti donose potvrđuju Bleiburg kao metaforu za događaje koji su postali traumatska tema naše novije povijesti.

Događaji na slovensko-austrijskoj granici u svibnju 1945. godine, u danima sloma NDH, u izvješćima Jugoslavenske armije (JA) nazvani su "završne operacije za konačno oslobođenje zemlje". U komunističkoj literaturi te su operacije kratko registrirane kao "likvidacije posljednjih neprijateljskih snaga" i "zarobljavanje velikog broja zlikovaca". Tim se riječima izrazio i vrhovni zapovjednik JA maršal Tito u pohvali jedinicama Treće armije za uspješno izvršeni zadatak. Trijumfalni zanos svjesno je prikrivao ono što se u završnici rata stvarno događalo u tako brutalnom obliku. Objavljena su samo pogubljenja zarobljenih članova hrvatske vlade i nekih visokih hrvatskih vojnih i državnih dužnosnika, ali se ne spominje ono što se događalo sa zarobljenim hrvatskim vojnicima i tisućama civila. Milan Basta, ratni komesar 51. vojvodanske divizije, koja je provodila završne operacije, u svojim knjiga *Rat poslije rata i Rat se završio sedam dana poslije* spominje kolonu zarobljenika dugu 60 km, koja se kreće pognute glave, ali ništa ne kaže gdje su nestali toliki zarobljenici, što je bilo s tisućama civila, kojim putovima su se vraćali u zemlju, u kakvim uvjetima.